

kildegruppe for byhistorikeren, men også vist, hvor farlig og vanskelig, den kan være at arbejde med. Det er således ikke et tilfældigt udstillingskatalog, der blev lavet til lejligheden, men en publikation af blivende værdi med interesse også uden for Randers.

Henrik Fode

Hans Chr. Johansen, Per Boje og Anders Monrad Møller: *Fabrik og bolig. Det industrielle miljø i Odense 1840-1940*. Vol. 79 i skriftrækken: Odense university studies in history and social sciences. (Odense Universitetsforlag, 1983).

I 1974 iværksatte det humanistiske forskningsråd et projekt – et såkaldt initiativ – om industrialismens bygninger og boliger. Formålet var at belyse og beskrive det industrielle miljøes opkomst i Danmark i årene mellem 1840 og 1940 med særlig henblik på samspillet mellem fabrik og bolig. Undersøgelserne skulle lægges forskelligt an, dels med behandlinger af forholdene på enkeltvirksomheder, men også med bredere analyser af et større samfunds fremvækst og udvikling. Som et velegnet emne for en sådan omfattende analyse valgtes den gamle købstad Odense. Den blev valgt, bl.a. fordi den efter danske forhold tidligt blev præget af industrivirksomheder, men også fordi den industrielle udvikling satte ind over en bred front, selv om tekstilindustri, jern- og metal- samt nærings- og nydelsesmiddelindustrierne hørte til blandt de ældste virksomheder og fortsat forblev dominerende elementer i industrialiseringsbilledet. På trods af disse afgørende områder blev ganske mange brancher repræsenteret, og det var da også en kolossal udvikling, byen undergik i disse 100 år, hvor indbyggertallet blev 10-doblet. Og det er net-

op dette – samspillet mellem befolkning, boliger og arbejdspladser, projektet skulle søge at afdække.

I indledningen til bogen præciserer forfatterne, at sigtet med undersøgelsen ikke har været traditionel industrihistorie, men en undersøgelse hvori industriarbejdernes sociale forhold står i centrum og det indebærer da også, at hele bogens emneafgrænsning er bestemt af forskningsprojektets rammer.

Forfatterne har delt opgaven kronologisk imellem sig. Hans Chr. Johansen behandler tiden 1840-1870, hvorefter Per Boje dækker årene frem til 1914, mens Anders Monrad Møller slutter undersøgelsen af med en beskrivelse af udviklingen frem mod år 1940.

Det er helt åbenbart, at forfatterne har søgt at gøre deres behandlinger så parallelle som muligt: Først bringes en status over byen, så følger et demografisk afsnit og siden en beskrivelse af periodens fabrikker, hvorefter man vender sig mod boligerne og deres lokalisering. Undervejs omtales kilder og særlige problemer med anvendelsen af dem, og endelig slutes hvert hovedafsnit af med en fortegnelse over benyttet kildemateriale og anvendt litteratur.

Hele fremstillingen er bygget op omkring et tætmasket net af tabeller, hvis grundlag yderligere kan studeres gennem en vedlagt microfiche med 91 siders tabelmateriale.

Resultatet af det meget omfattende arbejde er blevet en meget indgående behandling af en dansk købstad. Det er ikke blevet en populær fremstilling, for den kræver en betydelig indsats af læseren. Den er således fyldt med detaljer, *men* der er en sammenhæng i dem, og det betyder, at den, der virkelig ønsker at arbejde med byens industrialiseringshistorie, her kan skabe sig et helt enestående nuanceret billede.

Man kan følge byens geografiske udvikling og bebyggelse, lokaliseringen af industrien og bosættelsen af de enkelte virksomheders arbejdskraft, fremvæksten af nye boligkvarterer, beboertal og husstandsstørrelser og så naturligvis hele udviklingen i byens brede erhvervsliv, fulgt op af en behandling af de enkelte brancher og lejlighedsvis også af enkeltvirksomheder.

Forfatterens holdning til industrialiseringen af byen må vel nok siges at være positiv. Industrialiseringen betød en forbedring af såvel de sociale som miljømæssige forhold for arbejderbefolkningen: En påviselig reallønsfremgang og et forbedret arbejdsmiljø er det direkte vidnesbyrd herom.

Det er et imponerende kildemateriale, forfatterne har måttet behandle for at tegne det indgående billede af livet i Odense. Det er derfor også naturligt, at der synes at være en række oplagte kildegrupper, forfatterne ikke har benyttet: Sagførerarkiver er bekendt for at give et bredt billede af alle samfundets forhold såvel erhvervsmæssigt, familiemæssigt som socialt. Dansk Tarifforeningens materiale er næppe heller benyttet i fuld udstrækning, alene tilfældigt bevarede tegninger i landsarkivet i Odense, men ikke de omhyggelige og regelmæssigt nybearbejdede beskrivelser, der findes i selskabets store arkiv i Erhvervsarkivet. Brancheorganisationernes materiale kunne også med stort udbytte have været benyttet: løndannelse, kartelaftaler med opdeling af markeder og/eller produktioner kunne være fulgt. Specielt kunne der her peges på det meget omfattende arkiv fra Sammenslutningen af arbejdsgivere inden for jern- og metalindustrien i Danmark, hvis arkiv fra årene efter ca. 1890 er tilgængeliggjort i Erhvervsarkivet. Ulykkesindberetningsmateriale fra bl.a. Jernets Ulykkesforsikring

kunne også have tegnet et billede af det industrielle miljø og dets arbejdsulykker, og hermed berøres et væsentligt punkt i bogen.

En række åbenlyse forhold synes ikke behandlet, hvilket ikke kan forklares med manglende kildedækning. Her tænkes på ændringer i fabrikernes indretning og produktionsprocesser: Indretning af arbejdspladser med placering i forhold til adgangsveje og dagslys, beskrivelser af maskiner, sociale faciliteter med omklædningsrum, frokoststuer, vaskerum og toiletter for blot at nævne nogle områder. Her kunne igen materialet fra Dansk Tarifforeningens arkiv have givet svaret, ligesom materialet fra foreningens særlige driftstabsforsikringer kunne have fuldstændiggjort billedet med beskrivelser af arbejdsprocesser og maskinbestand.

Bogen er rigt illustreret med såvel billedmateriale, kort samt grafiske illustrationer, men desværre er det helt åbenbart, at ikke alt har været lige velegnet til reproduktion. Nogle billeder står således med forlæggets grove raster, mens kort bærer præg af at være reproduceret direkte på forfatterens manuskript – hvorved de i en række tilfælde er blevet endog ganske svære at aflæse – de burde naturligvis have været nytetegnet.

Alt dette er kun skønhedspletter. Tilbage står at konstatere, at med denne bog i hånden vil adskillige kunne hente inspiration til at arbejde med industrihistorie. Man må håbe, at bogen helt eller delvis kan inspirere til tilsvarende undersøgelser rundt om i landets købstæder – for vi ved endnu ikke, om udviklingen i Odense var repræsentativ for den danske udvikling i årene mellem 1840-1940. Og det er vel netop et af formålene med forskningsrådets initiativer: At udvikle nye forskningsfelter og stimulere interessen for disse.

Begge dele er i høj grad opfyldt med denne vægtige publikation.

Henrik Fode

Hans Kryger Larsen: *Merkantilismen i dansk historievitenskaber 1890-1940. En historiografisk undersøgelse af Albert Olsens forfatterskab og hans placering i forskersamfundet.* (Københavns Universitet, Institut for Økonomisk Historie, publikation nr. 19. Akademisk Forlag, 1983). 152 s.

Hans Kryger Larsen har tidligere fået udgivet sit historiografiske speciale »Erik Arup – en historiografisk undersøgelse af Arups videnskabs- og historiesyn 1903-1916« (Odense 1976), og i denne bog har han videreført sine studier i dansk historievitenskaber udvikling i dette århundredes første halvdel. Som titlen og undertitlen angiver, har undersøgelsen et tredobbelt sigte. For det første har den et »begrebs- eller doktrinhistorisk aspekt«, nemlig synet på hvad »merkantilisme« var for en størrelse blandt danske historikere (og økonomer) – anskuet inden for en international teorihistorisk ramme, hvor især Sombart spiller en rolle. For det andet er der et »udviklingshistorisk aspekt«, hvor Albert Olsen og hans forfatterskab sættes i sammenhæng med dansk historievitenskaber traditionsudvikling. Og for det tredje endelig er der et »socialhistorisk aspekt« vedrørende det historievitenskabelige miljø, forskersamfundet og dets forhold til det omgivende samfund og til videnskabelige præmisser m.v. Mig forekommer undertitlen i grunden at være mere dækkende end hovedtitlen, men det er klart nok, at merkantilismen er et helt centralt emne i Albert Olsens produktion, og Kryger Larsen begrundet i øvrigt merkantilismesyntets

væsentlighed »ud fra den opfattelse, at merkantilismen som historisk fænomen indtog en fremtrædende stilling i tidens ideologiske afklaring, som man ser det i debatten om protektionisme kontra frihandel i den ekspanderende industrielle verden udenfor England, og som man ser det i diskussionen om den interne nationaløkonomiske ordening, som J. M. Keynes ansporede til i periodens slutning« (s. 11). Også spørgsmål som social velfærd og statsindgreb i økonomien kommer ind i denne diskussion (jf. s. 141).

Kryger Larsen diskuterer både indledningsvis og senere forskellige strategier for historiografisk forskning, som de er brugt i den danske debat i de senere år, ikke mindst den forskningsstrategi, J. H. Tiemroth har udkastet. Han er generelt enig i det synspunkt, at der består en sammenhæng mellem videnskaberens interne udvikling og dens eksterne forhold til omverdenen, men i stedet for en »paradigme«-inspireret tilgang har han valgt et Habermas-inspireret udgangspunkt, som for forskellige kategorier af forskningsprocesser ser en »speciel sammenhæng mellem logisk-metodiske regler og en erkendelsesledende interesse. Med andre ord, at der består en bestemt artsspecifik sammenhæng mellem betydningen af de krav, der inden for videnskaberne stilles for at udsagn om sagforhold er gyldige (videnskabelige) og selve forskningens intention og sigte« (s. 13). For historie er der tale om – og det har også gyldighed for periodens danske historievitenskaber, mener Kryger Larsen – at de metodiske regler forener forståelse og anvendelse, og »at den historiske forskning åbner for erkendelsen under den ledende interesse i at skabe en mulig handlingsorienterende konsensus – i kraft af en opretholdt og udvidet selvforståelse«. Historievitenskaberne er ikke som ratio-